

IGE VAGY SEGÉDIGE?

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

1. A viszonyszók vagy segédszók megítélése eléggé sokat változott az utóbbi években, különösen a segédigéké. Alapvető értelmező szótáraink (ÉrtSz., ÉKSz.) például a *fog* és a *volna* segédigéket nem külön címszóként tárgyalják, hanem poliszém jelenségeként a több szófajú szavakéhoz hasonló megoldással a „fog¹ I. ts és tn ige” mellett „II. segédige”, illetve a „volna I. (A *van* ige felt módú egysz 3. sz-ű alakja.)” mellett „II. segédige” megjelöléssel. Ez a szótári ábrázolás azzal a korábban általános felfogással van összhangban, hogy a segédige az igének egy ritka alfaja.

Temesi (1961) határesetnek tekinti az igék és a viszonyszók találkozási pontján ugyanezeket. A segédigéknek a viszonyszók közé sorolását találjuk Velcsov Márton-nénál az egyetemi tankönyvben (1966: 14), részletes tárgyalásukra azonban nem kerül sor a megfelelő fejezetben. A későbbi szófaji rendszerező dolgozatok már egyértelműen a viszonyszók közé helyezik a segédigét, mégpedig nemcsak a *fog*-ot és a *volná*-t, hanem a névszói-igei állítmány részét képező kopulát is; Berrár Jolán (1982: 23) felsorolása ugyanis nyilván erre utal a szintaktikai természetű (jel-ragértékű) mondatrész-kísérők között: „segédige: *volna*,

fog; vagyok stb. (ragozhatók)”. (Én emelem ki. K. V.)

Rácz Endre (1985: 263, 264) szerint a „segédszók” csoportjába tartozó segédigék kétfélek: az igeragozásban mód-, illetőleg időjel szerepet vállal a *fog* és a *volna*), a névszói állítmány mellett pedig képző (261), módjel, időjel és személyrag szerepű a kopulatív *vagy, volt, lesz, marad, múlik*. Keszler Borbála (1992: 134) tovább bővíti a „segédszók” állományát, amelyben ismét ott vannak a segédigék; ezek mibenlétéről lényegében elfogadja Rácz E. nézetét, de felveti annak lehetőségét, hogy a segédigék rendszere a magyarban ennél tágabb is lehet: szerinte a *Kezd esni az eső, A tanár nem szokott dohányozni*, illetve a *Még meg talállok ütni* mondatok ragozott igéje is „valamiféle segédigének” tekintendő. Ugyanő az egri nemzetközi nyelvészkonferencián elhangzott előadásában ezeket az igéket a „viszonyszók” közé mint az „állexémák” „átmeneti” típusát sorolta be – a névelő és a névutómelléknév társaságában.

A segédigei körnek ennél jóval szélesebb kiterjesztésével is gyakran találkozunk. Ilyenkor azonban általában anélkül szoktak beszélni különféle segédigékről, hogy számot vetnének azok szófaji rendszerbeli helyével, más szófajokkal való rokonságukkal; pontosabban: az igék között különitene el egy segédigének nevezett csoport-

tot olyan ismérvek szerint, hogy azok mondatbeli környezetében szerepel-e főnévi igenév (pl. Fülei Szántó 1970), a főnévi igenévvel kapcsolható ige hordoz-e modális jelentést (pl. Kiefer 1984, Antal 1984), vagy szórendi, prozódiai szempontokat érvényesítve azt vizsgálják, be tud-e férközni egy bizonyos ige az igenév igekötője mögé, s különféle nyomatékvizonyok között hogyan használható (Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószecky). Ezekhez a munkákhoz képest érdekes szembenállást jelent Molnár Katalin (1993) állásfoglalása, aki a *bátorkodik*, *kegyeskedik*, *méltóztatik*, *mer/merészel* és *szándékozik* igéket viszont éppen azért **nem** tekinti segédigéknek, mert ez az „öt az infinitivuson kívül semmi mással nem bővíthető”. Nemigen tudunk mit kezdeni ezzel a nézettel, nem csupán azért, mert semmivel sem indokolja, hanem főként azért, mert másik 14 igéről viszont azt szögezi le, hogy ezeknek „a főnévi igenév mellett egyéb bővítménye is lehet, ilyenkor ezek is »főigék«, azaz kettős szófajúak.” (222, 223)

Ésre kellene azonban venni, hogy ezekben az esetekben két össze nem tartozó dolgot emlegetünk azonos néven: a paradigmaalkotás morfológiai értékű kisegítő elemeivel alárendelő szintaktikai szerkezetek domináns tagjai kerülnek egy sorba! Pedig már Verseyhy Ferenc is el tudta kerülni e terminológiai pongyolaság csapdáját! Ő „segítő ige” névvel csak a *fog*-ot jelölte, mert az „a fő ige helyett conjugáltatik” (1818: 430), a *volt*, *vala*, *volna* és *legyen* „fél segítők” (nyilván ragozhatatlanságuk miatt), míg azokat, „mellyekhez a fő ige a’ határatlan módon függesztetik”, „szolga ígék”-nek nevezte. Példái: „keveset *szoktam aludni*, *esni kezdett*, *írnom kell*, *megszűnt élni*”. Majd még megjegyzi: „E’ szolga ígéknek hivatallyát másfélék is viselhetik, mint *írni akartam*; *hazudni merészelt*; melly esetben ezek is szolga ígéknek mondathatnak. A’ Deáknak többi szolga ígéit a’ Magyarban a’ *hat*, *het*, vagy az *at*, *et* és *tat*, *tet* képzőkkel fejezzük ki, mint *írhat*, *írat*” (431).

Nem akarom vitatni annak jogosságát, hogy vizsgáljuk, és a vizsgálat eredményeképpen megkülönböztessük az ígéknek bizonyos közös sajátságokat mutató típusait (mint pl. „funkcióigék”, „modális ígék”), csupán attól szeretnék óvni mindenkit, hogy terminológiai hiba következtében torz képet mutasson a nyelv valóságáról, s esetleg másoknak is megnehezítse a pontos grammatikai fogalmak kialakítását. A *segéd*-előtag ugyanis még a nem túl megállapodott magyar nyelvtani terminológiában is valami nem teljes értékűt, kiegészítő jellegűt jelent.

2. Berrár Jolán már idézett munkájában a szófajokat alapvetően két nagy csoportra különíti el: az **alapszófajok** önállóan lehetnek mondatrészek, ragozhatók és lexikailag tartalmasak, a **viszonyszók** nem önálló mondatrészek, általában nem ragozhatók s lexikailag tartalmatlanok, vagyis grammatikai jelentésűek. E csoport tagjai a névelők, névutók, igekötők, módosítósók és kötőszók, de „Ide soroljuk a segédigé-

ket is; ezek ugyan általában ragozhatók, de önálló mondatrészszerük nincs, jelentésük egy-egy igei toldalékával egyenlő (módot, időt, személyt fejezhetnek ki)” (15).

Az ilyen felosztással, mely a szófajmeghatározás hagyományos hármas szempontjának elvén alapszik, egyetértünk, és követendő példának tekintjük, sőt a magunk részéről az alábbiakban további finomítással meg is kívánjuk támogatni. Ezzel szemben nem tudjuk elfogadni az olyan mondattani elemzést, amely a ragozott ige modális jelentése miatt nevezve segédigének, főnévi igenévvel alkotott szókapcsolatait – a tényleges szintagmatikus viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyva – egységes állítmányként fogja fel, amelyben a főnévi igenévi alak volna a „tulajdonképpen ige”. Ez a felfogás, amely idegen nyelvekre érvényes fogalmakat próbál ráhúzni a magyarra, önmagához képest is következtelen, mert mondattani vizsgálódását olyanfajta morfológiai szemléletre alapozza, amely gyakorlatilag a jelentéstani vonásokat hangsúlyozza túl, ha mégoly strukturális igénnyel kritizálja is a „hagyományos” elemzés szemantikai alapját.

A szemantikai szempont természetesen nem érvényesíthető úgy, hogy a szófaji minőséget a cselekvés, történés, tulajdonság, állapot, személy, dolog vagy viszony jelöléséhez kötjük; de hangsúlyozni szeretnénk: ezek a jelentéstartalmak határozottan predesztinálják a jelölőiket, s nemcsak arra nézve, hogy a közleményekben milyen szerepet kapjanak általában mondatrészként, hanem abban a vonatkozásban is, hogy milyen mértékben igényelnek kiegészítő környezetet „régens”-ként. (A terminus újabb használatára vö. Komlósy 1992.) Épp ezért: annak megállapítása, hogy valamely szó a „segédigék” szófaji osztályába tartozik-e vagy sem, véleményünk szerint csakis úgy történhet, hogy megvizsgáljuk, átlépett-e már a segédlexémák, tehát a viszonszók közé. Miként azonban a tér egy pontjának meghatározásához is legalább háromféle koordinátát kell megadnunk, s akkor még mindig nem tudunk semmit arról, hogy az adott pont eleme-e egyáltalán egy valóságos testnek, s még kevésbé azt, hogy ha történetesen igen, akkor a felületén helyezkedik-e el, vagy a belsejében, netán kitüntetett alkotórésze: csúcsa, középpontja, súlypontja-e – nyelvünk elemeinek, közleményeink építőköveinek jellemzése is annál pontosabb, minél többféle vonatkozásban határozzuk meg őket.

3. A következő oldalakon táblázatszerűen próbálom meg a segédigék tüzetes elemzésének végeredményét tömören összefoglalni. A rokonságok és összeférhetetlenségek kimutatására egyrészt az igékkel, másrészt a többi viszonszóval vetem egybe a kérdéses szavakat; a táblázatbeli adatokhoz szükségesnek vélt magyarázó megjegyzéseket, illusztráló példákat az indexszámoknak megfelelően tartalmazzák a táblázathoz tartozó lábjegyzetek.

A táblázat egyes rovatait a következő gondolatmenet szerint állapítottam meg:

I. Szófaji érték elemzéséről lévén szó, először is el kell döntenünk, hogy egyáltalán szónyi önállóságú nyelvi formával van-e dolgunk, vagy csupán a helyesírás által egyelőre nem jelzett toldalékelemről beszélhetünk, amint azt épp a *volná*-ról feltételezi Lotz János ([1935], 1982: 9, 33; Bánhidi 1941: 4–5).

(a) Az „abszolút önállóság” bloomfieldi kritériuma, hogy lehet-e a vizsgált morféma önmagában is megnyilatkozás, vagyis: állhat-e egyedül mondatként, s ha igen, hogyan. (Az igekötőnek nem a toldalékok közé sorolásához, hanem szófajként való elismeréséhez pl. ez a legdöntőbb érv.)

(b) Létezik azonban egy „relatív alaki önállóság” is, amelynek alapján egyes – mondatként ugyan nem funkcionáló – nyelvi egységeket mégis önálló szóként kezelünk, és különírnuk a mellőlük soha el nem hagyható társelemektől, ha azokkal azért nem alkotnak egységes szóalakot, mert közük férkőző önálló idegen elemek eltávolíthatják őket egymástól. (Pl. névutóinkról vö. Sebestyén Á. 1965, 10.)

(c) Az alaki önállóságból következik, hogy a viszonzszók esetében morfológiai kötöttségekkel általában nem kell számolnunk – kivéve a névelőt. (Berrár 1975).

(d) Viszont ugyancsak a relatív alaki önállóság teszi különösen érdekessé azt a pragmatikus mondattani szempontot, hogy hol van az illető elem sorrendi helye egy adott megnyilatkozásban.

II. Nyelvi jelekről lévén szó, az alaki oldallal szoros egységben meg kell vizsgálni a jelentésüket is:

(e) Az alakilag önálló nyelvi jelnek a **jelentéstípusa** szerint lehet önálló – Berrár Jolán (1982) szóhasználatával élve: „lexikailag tartalmas” jelentése, és lehet grammatikai viszonyjelentése.

(f) Érdekes azonban közelebbről is vizsgálnunk a **jelentések minőségét**: a grammatikai típusúak is sokféle viszonyra specializálódtak, a lexikailag „tartalmas”-nak nevezhető típuson belül pedig különösen széles skálán helyezkednek el: lehet olyan átfogó, globális a fogalomjelölés, amely alig visel el kiegészítő környezetet a megnyilatkozásban, de lehet „hiányos” is, ilyenkor a megfelelő argumentumokkal való kiegészítés nélkül értelmetlen közlést eredményezne – gondoljunk a kötelező, fakultatív és reprezentálható vonzatok szerepére! (Csak az igék köréből véve példákat: *virrad* – *indul* – *vesz* – *átrak*.) A lexikai tartalom denotatív és pragmatikai szempontból pedig ugyancsak változatosan csoportosítható (vö. Károly 1970: 71–77), pl. mondást, érzékelést, mozgást, érzelmet stb. kifejező igékről szoktunk beszélni.

III. E jelentésbeli sajátosságok nyilvánvalóan meghatározóak a nyelvi eszköz szintagmatikai-szintaktikai felhasználhatóságát illetően.

(g) Csak a lexikailag tartalmasnak tekinthető szók lehetnek a mondat szerkezet szerves elemei, azaz glosszémák – Deme László (1978: 82) értelmezése szerint használva e terminust –, míg a grammatikai viszonyjelentéssel bírók csak segédszóként vehetnek részt a mondatépítésben, mint egy-egy glosszéma része, illetőleg a glosszémák közti kapcsolat kifejezői.

(h) A glosszémaértékű szavak a mondatban szintaktikai jellegű kapcsolattal kötődnek a mondat más glosszémáihoz, alá- vagy mellérendelő szókapcsolatokat alkotva velük; a segédszók csak tartalmas lexémákkal együtt előfordulva tehetnek eleget rendeltetésüknek, amelyekkel legfeljebb „álszintagmát” alkothatnak, azaz ha volt is valaha szintaktikai viszony a szókapcsolat elemei között, az mára már morfológiai értékűvé „degradálódott” (vö. Sebestyén Á. 1967: 193–4). Természetesen az is fontos, hogy a közvetlen kapcsolatnak mi lehet a másik tagja – igaz, ez a meghatározottság kölcsönös.

(i) A szó jelentésbeli komplexitása kihat a mondatbeli alkalmazás során figyelembe veendő saját szintaktikai bővítési lehetőségeire és kívánalmaira is.

IV. A formális jegyekkel folytatva a vizsgálatot, számolnunk kell azzal, hogy

(j) a jelentésváltozásokkal együtt járhat a morfológiai szerkezet elhomályosulása; ezen nemcsak a szóalakon belüli morfémahatárok felbomlását értem, hanem azt is itt tüntetem fel, ha az egyetlen morfémanyi másodlagos szóalaknak a beszélő számára már nem nyilvánvaló a rokonsága az elsődleges szóval, pl. a *fog* segédige összefüggése a *fog* {*valamihez*} igével.

(k) A sajátos funkciók és kapcsolatok befolyásolhatják a szóalak toldalékolhatóságát – nemcsak a ragozhatóság (k/1), hanem a képezhetőség (k/2) vonatkozásában is.

Technikai okból bontom több kisebb részre a teljes anyagot: az **1. táblázat** a problémamentes igék jellemzését tartalmazza: mellette jut hely a táblázat rendszerének a kifejtésére is; a további táblázatokban ugyanezeket a sorokat már csak a szám és betűjel azonosítja, így a függőleges oszlopokban az összevetendő adatok jobban elférnek. A **2. táblázat** a viszonyszók tulajdonságait tünteti fel, a **3. táblázat** a „hagyományos” segédigék: a *fog* és a *volna* elemzésével együtt tárgyalja a kopulát; a *mondottam volt, ír vala* típusú nyelvjárási, illetőleg nyelvtörténeti jelenségekre itt nem térek ki, bennük a segédszó gyakorlatilag a *volná*-val azonos módon viselkedik. Végül azokat az igéket vizsgálom meg, csoportosítva, amelyeket sajátos jelentésük és főnévi igenévvel való kapcsolataik következtében valamiféle segédigeként szoktak kezelni. A táblázatok kereteit túlfeszítő megjegyzések, példák a jegyzetszámok szerint külön találhatók.

A 4. táblázatba kiemeltem azokat az igéket az 1.-ből, amelyek infinitívusszal alkotnak szókapcsolatokat. Természetesen nem állítom, hogy valamennyit sikerült megvizsgálnom, de igyekeztem áttekinteni azokat, amelyeket ilyen összefüggésben szoktak szóbahozni.

Eleve kirekesztettem azonban ebből a sorból a *van*-nak a határozói igenévvel alkotott kapcsolatát (*zárva van*), amely az állapotban létet kifejező „főigének” épp olyan vonzatos formája, mint pl. *növésben/mozgásban van*; a határozói igenév már csak egyeztetési okokból sem tekinthető a grammatikai állítmány névszói részének, mint ahogy a határozószók sem. Elég nyilvánvalónak tűnt az is, hogy a táblázatot felesleges lenne megterhelni olyan sajátos szerkezet típusokkal, mint a „kettős tárgy” és a „kettős alany” igéi (*lát, hall, érez; látszik, hallik, érzik, tűnik*), amelyek ugyan főnévi igenevet (is) vonzanak, de Molnár Katalin dolgozatán kívül senki más nem tárgyalja őket ebben az összefüggésben. (E szerkezet típusról és igéiről részletesebben ld. Korchmáros 1980/81 és 1984.)

Összevetve az igéknek főnévi igenévvel alkotott szerkezeteit egyéb használati lehetőségeikkel, nagy általánosságban azt találtam, hogy ezek megfelelnek az adott ige megfelelő jelentéssel álló vonzatstruktúrájának (bővebben Korchmáros 1987), ezért az áttekinthetőség kedvéért célszerűnek látszott, ha eszerint rendezem el a 4. táblázat egyes oszlopait. A legtöbb vizsgált sajátosság megerősítette e csoportosítást, csak egyes igéknél lehetett tapasztalni átfedéseket, rendhagyó viselkedést.

Táblázataink adataiból igazolható, hogy a *volna* és a *fog*, valamint a névszói-igei állítmány igei elemeként előforduló (*van*), *volt*, *lesz*, *volna*, *lenne*, *lett*, továbbá a *marad* és a *múlik* egyértelműen mutatják a viszonyzó jellegét, tehát maguk is segédlexémák. Az utolsó táblázat igéi viszont a leglényegesebb szempontok alapján általában jól beleférnek az első, általános igei vonásokat összefoglaló táblázatba is, mindössze annak alcsoportjaiként különbözve egymástól bizonyos vonásaikban. Tény, hogy ebben a körben sűrűsödnek olyan grammatikainak is tekinthető jelentésminőségek, mint például a modalitás, az aspektualitás vagy épp a műveltetés, ezek azonban a magyarban elsősorban a lexikai jelentés részét képezik, s nemcsak az igék, hanem sok esetben melléknevek, máskor bizonyos főnevek is hordozzák. (Ezért beszélnek „véges alak”-ról Kálmán C. és társai 1989). Lexikainak tekinthetjük azokat az eseteket is, amikor szóképzéssel fejezzük ki e tartalmakat, tekintve hogy a képző is új lexémát hoz létre.

Ezek tehát egyelőre teljes értékű lexémák, nem segédigék. Nem ők játszanak mellékes, kiegészítő szerepet a főnévi igenév mellett, hanem régensként ők vonzzák magukhoz a főnévi igenevet mint rectumot, amelyet adott esetben legtöbbször egyenértékűnek találhatunk egy ragos névszóval, névmással, vagy valamilyen mondatrészkifejtő mellékmondattal. (Pl.: *Az egyik zsonglőr egyszerre 6 labdával tud játszani, a másik meg azt tudja, hogy fejen áll, s a lábával karikákat pörget.*) Az a pusztán tény

1. táblázat: Az igék

Elemzéstípus			Elemzett szó	IGÉK
Elemzési szempont				<i>virrad, él, út, visz...</i>
I. Alaki ön- állóság	(a) abszolút önálló			Ragozandó, de \emptyset raggal lehet teljes szerkezetű mondat (<i>Virrad.</i>) vagy hiányos (<i>Út.</i>) (Az <i>-ik</i> -es igék elhomályosuló személyragja ebből a szempontból elhanyagolható.)
	(b) relative önálló			
	(c) morfológiailag			kötetlen
	(d) sorrend			fókuszban vagy mögötte
II. Jelentés	(e) jelentéstípus			lexikai + grammatikai
	(f) jelentésminőség			gazdag és változó
III. Szó- kap- csolatok	(g) glosszémaszerep			állítmány
	(h) kapcsolódás minősége			alárendelésben domináns; determinánsa: névszó, igenév, névmás v. mellékmondat; – morfológiai értékű kapcsolatot alkothat segédigével (<i>írt volna</i>), igekötővel (<i>írd meg</i>)
	(i) bővíthetőség			alannyal, tárggyal, határozókkal
IV. Alaktani jellem- zők	(j) morfológiai szerkezet			általában világosan tagolható
	(k) toldalé- kolhatóság	(k/1) ragozva		általában teljes paradigmával, de vannak hiányos ragozásúak
		(k/2) képezve		grammatikai és lexikai képzéssel

2. táblázat: A hagyományosan elfogadott viszonzások

Elem- zési szp.	Elemzett szó	Kötőszók	Névelők	Névutók	Igekötéők
I.	(a)	(+)párbeszéd: <i>És?</i>	–	– személyraggal már határozószó	+ Eldöntendő kérdésre
	(b)	+	+	+	±
	(c)	–	± (a ~ az)	–	–
	(d)	+ tagok között ¹	+ viszonyított előtt	+ viszonyított után ²	+ Aktuális nyomatékkal
II.	(e)	grammatikai	grammatikai	grammatikai	(lexikai) ³ + grammatikai
	(f)	kapcsolatjelölő	határozottság	határozói funkció	képzői funk- ció ⁴
III.	(g)	– ⁵	–	–	–
	(h)	kétirányú ⁶ alá-/mellérendelő	főnévvel, mor- fológiai értékű ⁷	névszóval, mor- fológiai értékű ⁸	igével, morfo- lógiai értékű ⁹
	(i)	–	–	–	–
IV.	(j)	elhomályosult	részlegesen elh.	elhomályosult	részlegesen elh.
	(k)	(k/1)	–	– ¹⁰	– ¹¹
		(k/2)	– ¹²	– ¹³	–

¹ Az egyes kötőszók helye eltérően kötött (*Péter ugyan..., ekkor azonban..., utána pedig..., pedig ő...*) – Páros kötőszók: *Éva is, Pál is ...; se Éva, se Pál nem ...* ↔ *Éva se, Pál se...*

² Kivéve a ragvonzó névutók esetében: *nál a réten, kívül a körön*.

³ Az irányjelölők (*be-néz, fel-jön*) lexikailag nem tartalmatlanok.

⁴ Akcióminőség (*elfogy, elsorol*), – sajátos jelentésű új lexéma (*elir, elnéz*), – szemantikai jellegű egyedi szóképzésekkel rokon (*gondosan*) jár el).

⁵ A kereszteződő szófajiságú vonatkozó kötőszók névmások is.

⁶ Mindig 3 elem: amihez kapcsol, amit kapcsol és ami kapcsol.

⁷ Nézetem szerint igen: az *-ik* kiemelő jelével rokonítható.

⁸ A határozóragokéval egyezik

⁹ Az összetett szavakéhoz, ill. képzőkéhez hasonló.

¹⁰ Az *előtt, elé, elől* típusú névutók éppen a ragszilárdulás következtében külön-külön névutók, nem pedig paradigmátagok.

¹¹ Személyragozottan már épp úgy önálló határozószók, akár a névutók: *rám nézett, és utána hozzánk lépett*.

¹² Kivétel: *vagylagos*.

¹³ Korlátozottan képezhető: *-i* képzős melléknévekké, illetőleg szórványosan az *-s* melléknévképzővel: *mögöttes, helyettes, felettes*.

3. táblázat: A hagyományosan elfogadott segédigék és a névszói-igei állítmány igei eleme („kopula”)

Elem- zési szp.	Elemzett szó	<i>fog</i>	<i>volna</i>	kopula
	(a)	Eldöntendő kérdésre	– ¹⁴	+ ¹⁵
	(b)	+	+! ¹⁶	+
	(c)	–	–	–
	(d)	fókusz mögött v. fókuszban	ige mögött	fókusz mögött vagy fókuszban
	(e)	grammatikai	grammatikai	grammatikai
	(f)	igeidő	igemód	alanyszemély, igeidő, -mód, aspektus! ¹⁷
	(g)	–	–	–
	(h)	morfológiai értékű, múlt idejű igével	morfológiai értékű, főnévi igenévvel	morfológiai értékű, nominativusi alakú névszóval, névmással, (m.-névi igenévvel?)
	(i)	–	–	–
	(j)	+	+	–
	(k)	(k/1)	hiányos paradigma	–
		(k/2)	–	mutatív grammémákkal ¹⁸

¹⁴ Esetleg a modalitás metanyelvi kifejezésére, de általában úgy sem magában: „*En megcsináltam volna...*” – „*Csak volna?*”

¹⁵ Egyszavas igenlő válaszként az állítmány névszói része használatos: „*Jó volt az ebéd?*”, – „*Jó.*” Idő- vagy módbeli helyesbítéskor – a *volná*-hoz hasonlóan, többnyire módosítószóval megtoldva előfordul: „*Na, jó lett a bátyádnak a kesztyű, amit vettünk?*”, – „*(Sajnos csak) volt. (Már ezt is elvesztette.)*”

¹⁶ Ez dönti el a *volna* pl. Lotz által (9, 33) vitatott szóértékét; mert igaz, hogy a megengedő *is* nem tudja elválasztani az igétől (Elekfi 1985: 465), de a megosztó kapcsolatos igen: „*Ment is volna, nem is*” (Arany: Toldi IV. ének). Mellérendelő kapcsolatokban ez teszi lehetővé a vele közvetlen kapcsolatban álló komponens halmozását is: *ha tényleg szerette, vagy akárcsak jobban ismerte volna.*

¹⁷ Vö.: *tiszta lett – tiszta volt – tiszta maradt*

¹⁸ *Gyermekkorú LÉVÉN nem büntethető; aggódott, hogy félvér voltÁért majd csúfolják; ugy-e nem akarsz kicsi maradNI...? stb.*

4. táblázat: A vitatott „segédigék”

Elemzett szó	Elemzési szempont		illik, kell, lehet, nem árt, sikerül (szabad) ¹⁹ méltóztatik, tetszik, ²⁰ engedtessék meg	akar, bír, elfelejt, elmulaszt, gyűlöl, imád, kér, kezd, kíván, megkísérel, mer/ merészel, óhajt, próbál, röstell, sajnál, szégyell, szeret, szokott, talál, tanít, tanul, tervez, tilt, tud, un, utál, vél	fél, (hozzá/neki-) fog, (nem) habozik, igyekszik, iparkodik, irtózik, kezd, kényszerít vkit, kényszerül, (nem) kés(leked)ik, kér vkit, kötelez vkit, (hozzá /neki)lát, segít (vkit), szándékozik, ²¹ törekszik, vágyik, vonakodik	ad, enged, gyөрünk, hagy, jár, jön, küld, lát, ²² megy, siet stb.
	I.	(a)	Önmagában mindegyik lehet (hiányos szerkezetű) mondat			
	(b)					
	(c)	kötetlenek				
	(d)	fókuszban vagy mögötte állnak				
II.	(e)	lexikailag modális: verba necessitatis, potentialis; udvarias-formális	lexikailag modális: verba voluntatis, potestatis, affectuum, sentiendi, dicendi; ²³ lexikailag aspektuális	lexikailag modális: verba affectuum, dicendi, voluntatis; lexikailag aspektuális; verba factitiva	verba concessiva, movendi, factitiva	
	(f)	intranszítív	transzítív	intranszítív kiható, ill. transzítív + vonzatos ²⁴	intranszítív vagy transzítív	
III.	(g)	állítmány				
	(h)	alárendelésben domináns; determinálhatja névszó, névmás, igenév, alanyi mellékmondat; igekötőt nem vesznek fel	alárendelésben domináns; determinálhatja névszó, névmás, igenév, tárgyi mellékmondat; ²⁵ egyesek meg igekötővel is	alárendelésben domináns; determinálhatja névszó, névmás, igenév, állandó határozói mellékmondat; ²⁶ egyesek ragvonzó igekötővel ²⁷	alárendelésben domináns; determinálhatja névszó, névmás, igenév, célhatározói mellékmondat; sokféle igekötővel	
	(i)	vmi ²⁸ vkinek/vminek ²⁹	vki/vmi vmit ²⁸	vki/vmi vmin/vmire/ vmiben/vmihez/ vminek/vmitől/ vmibe ²⁸	vki/vmi (vkit/vmit) vmiért, vmilyen célból, vmilyen célra ²⁸	
IV.	(j)	általában világosan tagolhatók				
	(k)	(k/1)	„személytelen” ? ³⁰	teljes ragozás ^{31, 32}	alanyi, ill. -ik-es ragozás	teljes paradigmával
		(k/2)	korlátozott ³³	grammatikai és lexikai képzéssel ³⁴	grammatikai és lexikai képzéssel ³⁴	grammatikai és lexikai képzéssel ³⁴

¹⁹A *szabad* természetesen csak mód- és időjeles alakjaiban tekinthető (hiányos) igének; viszont ezek az igék egy sor melléknévi és főnévi állítvánnyal (*célszerű, érdemes, fontos, hasznos, jó, lehetetlen, lehetséges, szükséges, szükségtelen, tilos, veszélyes; cél, érdem, feladat, kár, szokás* stb.) egyeznek meg valamennyi vizsgált szempontból.

²⁰Csak a ritkán hallható *A bácsiéknak/urasadóknak le tetszik/méltóztatik ülni?* típusú mondatokban.

²¹Az ÉKSz. szerint főnévi igenévi tárggyal áll, de ezt nem támasztja alá intranszitiv -ik-es ragozhatósága: *Nem szándékozik levágni a szakállát, de *Nem szándékozikZA levágni A SZAKÁLLÁT.*

²²Pl. *Este nem lát varrni.* Mellékmondatral való feloldása nem annyira célhatározói, mint következményes fokhatározói: *nem lát annyira, hogy varr(ni tud)jon.*

²³Mindössze két mondatst jelentő ige állhat főnévi igenévvel a magyarban: *Kérjük a kaput becsukni, Megtiltotta elmondanunk bárkinek is.* Mindkettő beletartozik a verba voluntatis kategóriába is, a *kér*-nek ugyanakkor speciális a használata: a legszemélytelenebb távolságtartó udvariassági formulák közé tartozik, s a *kér* (vkitől) *vmi*t vonzatstruktúrával szerepel itt; a *kér* vkit *vmire* (*Őnöket is kérjük befáradni*) a következő oszlopba tartozik.

²⁴Faktitív igék, a tárgyi vonzat a személy, *akit kényszerít/készlet/kötelez vmire vki*, esetleg *akit segít vmiben vki*, s a főnévi igenév a határozói vonzat értékében fordulhat elő.

²⁵Sajátosan kizáró viszony van a főnévi igenév és a tárgyi mellékmondat között: ha nem egyezik meg a ragozott ige és az igenév cselekvéshordozója, nem használható az igenév: *akarja/elfelejti/sajnálja/unja ismételni a kérdést – ,hogy valaki más ismétlje/ha valaki más ismétli a kérdést.* Ez alól a verba dicendik kivételek: ott az azonos cselekvő lehetetlen: *Kérem a kaput becsukni, megtiltották kinyitnunk a kaput.*

²⁶A cselekvéshordozó tekintetében vö. a 25. jegyzettel!

²⁷*hozzáfog, hozzálát, nekifog, nekilát, rákényszerít, rákényszerül*

²⁸A vastag betűs szedés azt a bővítmenyt emeli ki, amely főnévi igenév is lehet.

²⁹A *-nak, -nek* ragos forma állandó határozói szerepben áll, mint nem kötelező vonzat: a főnévi igenév aktív cselekvéshordozójának jelölője; személyben és számban egyezik a főnévi igenév fakultatív személyragjával. Az, ha egyesek a dativus eredeti commodi jelentésáryalatát kéri számon a *Péternek meg kell hálnia* típusú mondatokban, épp oly nehezen menthető naivitás vagy ferdítés, mintha a *Bízzál bennem* mondatban a helyhatározói inessivust akarnánk látni.

³⁰Főnévi igenévi alanyuk épp oly szükségszerűen E/3 személyű, mint bármely névszói alany! Feltűnő viszont, hogy minden módban és időben használhatók, kivéve: **illjék, *ne ártson.*

³¹Az infinitívusnak a névszói, névmási tárgyakkal való egyenragúságát véleményem szerint elegendően bizonyítja a megfelelően bővített főnévi igenév mellett is kötelező tárgyas ragozás. A *fog*-nak épp segédigévé válásakor alakult csak ki ez a tulajdonsága: annak előzményszintagmája ugyanis nem tárgyas kapcsolat volt!

³²Kivétel a köznyelvben csak múlt idejű *szokott.*

³³Az udvariassági formulák egyáltalán nem képezhetők; a többiek főleg mellékevesülhetnek: *illő, (nem) ártalmas, kellő, lehetséges. A sikerül viszonylag gazdag szócsaládjá a siker* alapszóra épül.

³⁴A képzéssel együtt a főnévi igenévi kapcsolat – s maga az igenév is – általában szabályosan transzformálódik: *nem bírván felállni, az ijedtében szólni is elfelejtő; úszni tanul → az úzás (meg)tanulása → úzástanulás/úszni tanulás; írni kezd → az írás kezdete.*

azonban, hogy valamely ige vonzaskörében a főnévi igenév helyébe nem lehet szinonim kifejezőmódot találni, véleményem szerint még nem jelenti azt, hogy ilyenkor már segédigévé degradálódott, csupán azt, hogy jelentésszerkezete kizárólag speciális, igei természetű – például aktivitást feltételező – argumentációval válik teljessé (*vki mer szembeszegülni vmivel*, de *?mer növekedni*). Hogy e mellett az ige mellett a főnévi igenevet tárgynak értékeljük, az nem annyira a *Mit mer(észel)?* kérdésnek a következménye – ez lehet a *Mit mer(észel) csinálni?* elliptikus változata! –, hanem a többi tárgyas igével azonos tárgyas ragozási kötöttségeké, amelyek az intranzitív kiható csoportban (*igyekszik, iparkodik, kényszerül, szándékozik* stb.) nem fordulhatnak elő. (Kutai 1988.) A tárgyas ragozási kötelezettség természetesen a segédigéséggel is összeegyeztethető volna, amint azt az összetett jövő idő is mutatja; hogy az ige és igenév kapcsolata még mondattanilag elemezhető, azt azok a mondatok bizonyítják, amelyekben külön-külön vesznek fel bővítményeket, pl. *csak azért mer szembeszegülni, mert a háta mögött áll a nagybátyja; mert szembeszegülni a főnökkel a többiekért*. (Vö. Korchmáros 1987; másképp Antal 1984.)

Nehéz egyetértünk azzal, hogy a *kezd* valamiféle aspektuális segédige lenne. Kétségtelenül erős aspektuális jelentése mellett ennek ugyanis még megvan a szintaktikai önállósága, sőt: többféle vonzatstrukturájába is beleilleszkedik a főnévi igenév: *kezd vki/vmi vmibe*, pl. *a kutyák éktelen ugatásba kezdtek* ↔ *éktelenül ugatni kezdtek*; *kezd vki/vmi vmihez*, pl. *éppen vacsorához kezdünk* ↔ *éppen vacsorázni kezdünk*; *már a malter keverését kezdük* ↔ *már a maltert kezdük keverni*.

Van azonban néhány ige, amelyek valóban elindultak a viszonyító eszközzé válás felé – mint ahogy vannak például a viszonzások között a névelők használatának is olyan esetei, amikor még igen erősen érződik az eredeti névmási vagy számnévi jelleg, s a névutóvá válásnak is számos fokozatát ismerjük. Nézetem szerint a *talál* már tekinthető modális segédigének! Valóban többszörös változáson megy keresztül, ha főnévi igenév mellett találjuk: a tárgyas ragozásban való használhatóság ellenére sem tekinthetjük tranzitív jelentésűnek, mert a „*meg találalak csípni*” semmiképpen sem felel meg egy (*meg*)csípést talállok, sem egy **azt találom, hogy megcsíplek* tárgyas szerkesztésformának. Egyszavas válaszként, tehát az abszolút önállóság helyzetében sem él: *Meg találalak csípni!* – **(Hát) találj!* Ragozása majdnem teljes (A *fog*-os jövőt nemigen tűri: **meg fogja találni ütni*), de minden képzésnek ellenáll, még a ható igét sem hozzuk létre belőle – bizonyára azért, mert éppen egy ilyen képzővel lehetne helyettesíteni is: *Vigyázz, megcsíphetlek!* Jelentésében a véletlenszerűség abszolutizálódik, amely az „eredeti” igében is jelen van, de a főnévi igenév mellett ez mindig a beszélő részéről érvényesített attitudinális modalitást fejezi ki: ő minősíti véletlenszerűnek, esetlegesnek, ha *bárki azt találja mondani, hogy...*; *rosszkor talál érkezni* stb. Éppen ellentétben pl. az *akar* vagy a *szeret(ne)* vagy a *tud* „modalitásával”, amelyekkel a beszélő tényként kezel(het)i az alanyra vonatkoztatott indulati vagy képességbeli

stb. állapotokat. S végül: az is érdekes, hogy az összetett jövő időben a helyette használható, azonos értelmű körülírás éppen a *találom*-ból lett *talán* módosítószóval lehetségesség: *talán meg fogja ütni*.

Ennél kevésbé meggyőző számomra a *szokott* segédigesége, bár kétségtelenül aspektuális a jelentése, de ez a jelentés még mindig szinonim a *szokása* az, *hogy...* transzformációs kifejezés jelentésével. A *szokta* azt, *hogy/szokott* vmit környezetben valóban háttérbe szorul a 'múltbeli rendszeres ismétlődés' grammatikai jelentésmozzanata az ehhez való alkalmazkodásé mögött, de például a „*Nem szokta a cigány a szántást*” szólásnak legalább annyira jelentése, hogy 'nem szokott a cigány szántani', mint hogy 'nem szokott hozzá a szántáshoz'. Hiányos ragozhatósága is természetes velejárója a jelentése szerinti használatnak, sőt, az – igaz, igénytelen – élőbeszéd egyre inkább kiteljesíti ezt, nyilván azért, mert a szokásszerűség lexikai jelentése még dominál a beszélőben.

Elgondolkasztató kettősséget találtam viszont a *siet* vizsgálata közben. Míg egyfelől mozgást jelentő igeiként szabályos célhatározókul állnak mellette a főnévi igenevek (*A postára sietett, feladni a levelet = a postára sietett, hogy feladja a levelet*), az általános sürgetésként legtöbbször a *Siess már!* felszólító mondatban tapasztalható jelentésárnyalat ugyancsak főnévi igenevet vonz, de már a célhatározói jelentés nélkül: „*Semmi baj*” – *sietett megnyugtadni mindenkit* ≠ *sietett, hogy megnyugtasson mindenkit*. Ha itt is csak állandó határozóivá minősült át a célhatározói viszony (mint *sietett a válasszal*), akkor még mindig valódi ige alkotja a mondat grammatikai központját a *siet* képében, s ennek az előfordulásnak ott a helye a 4. táblázat 3. oszlopában, a *kezd*-del együtt; de az igenév bővítménye már nehezen zsúfolható egy *?sietett mindenki megnyugtatóásával* szerkezetbe, szinonim kifejezések viszont azt mutatják, hogy itt a ragozott igei alak a cselekvés időbeli lezajlására utal inkább, s az infinitívus visszaigésítése esetén módhatározó felel meg neki (*nyugtattott meg sietve/gyorsan mindenkit*). Szintaktikai kapcsolatának sajátos alakulása felébresztheti a gyanúkat, hogy – néhány rokon jelentésű, szemantikailag hasonlóan nehezen minősíthető infinitívuszt vonzó igével (*(nem) habozik, (nem) kés(leked)ik*) együtt – valamiféle, az ige akcióminőségével összefüggésbe hozható viszonyítóeszköz van itt kialakulóban.

Végül pedig egy kicsiny csoport válik külön a köznyelvi használatban, amely egy érdekes viszony jelölésére való, s amelynek eddig kevés figyelmet szenteltek a nyelvészek: a *méltóztatik, tetszik* típus. Ezek esetében is megragadható még az önálló lexéma bizonyos használati formákban – ezért kaphattak helyet a 4. táblázat első oszlopában; gyakran alkotunk azonban velük olyan szerkezetű mondatokat, amelyekben nyilvánvaló a szintaktikai átrendeződés és funkcióváltás: az *agens* válik grammatikai alanná, mellyel a(z immár segéd)igét egyeztetjük: (*Mari néniéknek*) (*nem tetszik*) (*leülni*)? → (*Mari néniék*) (*nem tetszenek leülni*) = $H_{\text{dat}} - \dot{A}_{\text{sg3}} - A_{\text{inf}} \rightarrow A_{\text{p13}} - \dot{A}_{\text{p13}}$. Ez azt jelzi, hogy itt az ige elvesztették önálló mondatalként való alkalmazásuk

lehetőségét, s már a segédlexémák közé kell sorolnunk őket. A viszony, amelyet jelölnek, a beszédpartnerek között áll fenn (vö. Károly 1970: 75), s ezek a segédigék a tegező és magázó ragozási formák mellett, azok kiegészítéseképpen szolgálják egy rendkívül árnyalt udvariassági fokozatrendszer kifejezésre juttatását. Csoportjukat kiegészíti még az ugyancsak a partnerre koncentráló *szíveskedik*, s a *bátorkodik*, amely inkább a beszélő szerénységét hangsúlyozza. (Mai társadalmi kereteink között anakronisztikusan is hat, a *méltóztatik*-kal együtt.) Érdekes, hogy mind a *bátorkodik*, mind a *szíveskedik* mellett álló főnévi igenév legalább annyira megfelel egy mellérendelő szerkesztésmódnak (*légy szíves, és csináld; bátor vagyok és csinálom*), mint valamiféle fokhatározónak (*légy oly szíves, hogy megcsinálod; vagyok oly bátor, hogy megcsinálom*). Funkciójuk kifejezni a beszélőnek a hallgatóhoz való viszonyulását a hivatalos távolságtartástól (*szíveskedjenek befáradni*) a bizalmaskodó alárendeltséggig (*méltóztassál megtekinteni, bátorkodom megjegyezni*), a „lemagázás” elkerülésére szolgáló, familiárisan tiszteletadó *hogy tetszenek lenni?* mellett a tegező *szíveskedjetek távozni* gúnyáig.

Lehet, hogy a magyarban is létezik egyfajta „tiszteleti” grammatikai kategória, s ezek az ő segédigéi?

IRODALOM

- Antal László 1984: Tényleg tárgy lenne? *Magyar Nyelv* **80**, 323–328
- Bánhidi Zoltán 1941: *A magyar nyelv összetett igealakjai = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* **63**.
- Berrár Jolán 1975: Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek, *Magyar Nyelv* **71**, 35–40.
- Berrár Jolán 1982: Próbák és problémák A mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához, *Nyelvtudományi Dolgozatok* **33**, 7–32.
- Deme László 1976: *A beszéd és a nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó
- ÉKsz. = Juhász József szerk. 1972: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Elefki László 1985: Összetett igealakok szórendje, in Grétsy László–Kovalovszki Miklós szerk.: *Nyelvművelő Kézikönyv II*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 465–466.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fülei Szántó Endre 1970: Auxiliaritás és determináció, *Nyelvtudományi Közlemények* **72**, 200–211,

- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989: A magyar segédigék rendszere, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 49–103.
- Károly Sándor 1970: *Általános és magyar jelentéstan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Keszler Borbála 1992: A mai magyar nyelv szófaji rendszere, in Kozocsa Sándor Géza–Laczkó Krisztina szerk.: *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*, Budapest, ELTE BTK, 131–139.
- Kiefer Ferenc 1984: A tud segédige jelentéstanáról, *Magyar Nyelv* 80, 144–160;
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527
- Korchmáros Valéria, M. 1980–81: A „kettős alany megítéléséről”, *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25, 179–194.
- Korchmáros Valéria, M. 1984: The Problems of the „Double Object”, *Nyelvtudományi Közlemények* 86, 374–379.
- Korchmáros Valéria, M. 1987: Zu den syntaktischen Verbindungen des Infinitivs im Ungarischen, *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists I*, Berlin/GDR August 10 – August 15, 765–767.
- Kutai Erika, Katonáné 1988: *A főnévi igenévi tárgy a mai magyar nyelvben*, szakdolgozat, Szeged, JATE.
- Lotz János [1935] 1982: *Az igék alakja a Jókai-kódexben = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 165, Budapest.
- Mihalovics Árpád 1985: Az igei auxiliaritás a franciában és az oroszban, in Vécsey Antal szerk.: *Russzisztika = Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyváziensis* 10/E, 109–128.
- Molnár Katalin 1993: A magyar segédigék rendszere, in Kozocsa Sándor Géza szerk.: *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára*, Budapest, ELTE BTK, 221–225.
- Rácz Endre 1985: A grammatika szerepe az anyanyelvi nevelésben, *Magyar Nyelv* 81, 257–266.
- Sebestyén Árpád 1965: *A magyar nyelv névutórendszere*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Árpád 1967: A magyar szintagmarendszer néhány kérdéséről, *Nyelvtudományi Értekezések* 58, 191–195.
- Temesi Mihály 1961: A szófajok, in Tompa József szerk.: *A mai magyar nyelv rendszere I*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 193–269, 281–294.
- Velcsov Mártonné 1966: A szófajok – Alaktan, in Rácz Endre szerk.: *A mai magyar nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó, 9–204.
- Verseghy Ferenc 1818: *Magyar Grammatika*, Buda.